

УДК –94 (477): 329.8 „1918-1919”

Д 95

Богдан ДЮК

ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА 1918 – 1919 рр. В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПИТАННЯ СОБОРНІСТІ

Стаття присвячена аналізу досліджень, у яких висвітлюється боротьба Гуцульської республіки за возз'єднання українських земель. Особливу увагу надано працям, у яких міститься матеріал про участь і співробітництво ЗУНР і Гуцульської республіки у загальнонаціональному об'єднавчому процесі. Показано особливості вивчення теми в різних соціокультурних умовах. Підбило підсумки наукових студій, визначено коло малодосліджених питань.

Ключові слова: історіографічна база, історіографічне джерело, Гуцульська республіка, соборність, боротьба.

Значення історичних подій, їх справжній вплив зазвичай усвідомлюються з плином часу, у контексті цілих епох. Є всі підстави віднести до таких подій боротьбу регіональних республік Західної України за соборність українських земель у 1918 – 1919 рр. Найактивніше, поряд із ЗУНР, боролася за возз'єднання Гуцульська республіка. Вона існувала з 8 листопада 1918 р. до 11 червня 1919 р. на території Східного Закарпаття – на Рахівщині. Це був єдиний форпост української державності в краї. Тому значення діяльності республіки для процесу боротьби за соборність важко переоцінити. І все-таки доводиться констатувати, що ніхто з істориків не ставив перед собою завдання з'ясувати ступінь вивчення цієї проблеми. Деякі фрагменти історіографічного аналізу містяться у працях

М.Вегеша [5, 42 – 43; 7, 4 – 5], Д.Данилюка [17; 12 – 20], М.Мушинки [16, 4 – 5]. У роботі Д.Данилюка, наприклад, стверджується, що з радянської історії “випали” події, присвячені Гуцульській республіці [17, 13]. Але це не- правильно. На наш погляд, треба вести мову про необхідність підготовки узагальнюючого огляду накопичених історіографічних джерел.

Автор ставить перед собою мету з’ясувати стан наукової розробки теми, зокрема, здійснити детальний аналіз праць представників різних напрямів української історичної науки, виявити коло малодосліджених тем і оцінити перспективу їх вирішення.

Аналіз історіографічних джерел допомагає умовно поділити їх на чотири основні групи. До першої належать праці сучасників існування республіки – галицьких політичних діячів. До другої ми відносимо роботи дослідників діаспори. Третя – це твори радянських науковців. У четверту групу зібрано доробок сучасних істориків України.

Події, пов’язані з існуванням Гуцульської республіки, вперше висвітлювались у працях очевидців подій – галицьких політичних діячів. Їхні дослідження були опубліковані у львівських журналах на початку 30-х років ХХ ст. Так, у статті М.Андрусика чітко зафіксована територія, яку було “обсаджено в січні 1919 р. в результаті виправи” [1, 31]. Інший автор, В.Кучабський, повідомляє про причини відступу УГА [24, 120]. Праці цих авторів мають мемуарний характер і стосуються лише кількох моментів історії республіки, пов’язаних із Галичиною. Діяльність республіки, навіть її назва не згадуються. Автори черпають інформацію тільки із спогадів учасників виправи, інші ж джерела були їм недоступні.

Другу групу становлять праці дослідників діаспори. У їхніх розвідках міститься чимало матеріалів із закордонних архівів і приватних колекцій. Як представники різних політичних угруповань вони відповідно й висвітлювали історію краю.

Першими з дослідників діаспори подають опис подій Д.До-рошенко, М.Шаповал, Я.Оршан, С.Ярославин, М.Лозинський. Інформація про Гуцульську республіку у їхніх творах є лаконічною

і епізодичною. Але деякий фактичний матеріал, поданий ними, використовується істориками і до сьогодні. У праці “Угорська Україна” (Прага, 1919) Д.Дорошенко помістив інформацію про виправу майже одразу після подій, по гарячих слідах. Місія військ УГА на Закарпатті розглядається як організаційна частина соборницької боротьби у краї [12, 50]. Я.Оршан підкреслює феноменальність Гуцульської республіки і називає її боротьбу “єдиною збройною традицією для всього Закарпаття” [18, 8]. Її головною метою було “зайняти все Закарпаття та прилучити його до Української Держави” [18, 8]. У праці М.Шаповала простежується намагання всю вину за невдачу виправи перекласти на уряд ЗУНР [28, 244].

У 1969 р. на еміграції М.Домашевський публікує перше спеціальне дослідження, присвячене діяльності УГА на Закарпатті. У 3-му розділі праці автор виділяє чотири етапи виправи, три з яких організовувалися на допомогу Гуцульській республіці. Дане дослідження побудоване значною мірою на маловідомому на той час матеріалі.

Події доби 1918 – 1919 рр. на Гуцульщині були такими захоплюючими, що зацікавили, крім вітчизняних письменників В.Гренжі-Донського, У.Самчука, ще й чеського белетриста З.Кудея. Але інформація з тих творів не має великої історичної цінності, оскільки зазнала художніх інтерпретацій. Виняток становить лише збірка В.Гренжі-Донського “Покрив туман широкі ріки”. У ній автор на основі свідчень очевидців, описав структуру і діяльність парламенту й уряду республіки [9, 91 – 94].

Інтенсифікували дослідження у 80 – 90-х роках ХХ ст. сучасні науковці з діаспори: М.Шандор, М.Домашевський, Ю.Химинець, М.Мушинка, П.Магочій, В.Гольдмаш і С.Гольдмаш. У працях В.Шандора і Ю.Химинця використано багато джерельного матеріалу. Але про Гуцульську республіку і виправу УГА в Ясіню повідомляє автор тільки на основі спогадів сучасників подій: С.Клочурака, М.Творила (псевдонім Ортоскоп), Л.Цегельського [27, 189 – 192]. Публікації Ю.Химинця повідомляють про події також на основі спогадів [24, 28 – 31; 24, 48 – 51]. Повніше

висвітлено боротьбу за соборність Гуцульської держави у 3-му томі праці М. Домашевського. Крім історії діяльності республіки, автор подає матеріал про визначних гуцульських діячів міжвоєнного періоду – фактично керівників регіональної держави [17, 266 – 268]. Дослідження словацького вченого М. Мушинки присвячене вивченню діяльності президента республіки. Автор у творі ідеалізував образ С.Клочурака, зображуючи його ініціатором, організатором і основним керівником у республіці. Він – і комендант військ, і президент (голова) уряду, народної ради [16, 22 – 23]. Інші автори називають головою ради В.Климуша [8, 55].

По-іншому оцінювалися події у працях П. Магочія, С.Гольдмаша і П. Гольдмаша. Вони намагаються обґрунтувати положення про етнічну своєрідність автохтонного населення Закарпаття. Гуцульську республіку автор називає „мініатюрною державою” [15, 60]. Причиною її проголошення, як вважає автор, була відсутність змоги об’єднатися з Україною. Автори монографії “Подкарпатская Русь и Украина” поділяють таке бачення проблеми. За їх інформацією до складу “гуцульського регіону” входило 15 сіл [8, 55]. Рух за возз’єднання автори називають “авантюрою” [8, 61] і радянські вчені Б. Співак і М. Троян.

Праці дослідників з діаспори не можуть отримати однозначної оцінки. Позитивним є те, що вони розпочинають спеціальні дослідження над темою, вводять до наукового обігу першоджерела, їх автори організували наукові установи для комплексного розгляду теми. До недоліків даної групи праць відносимо мізерність документальної бази досліджень, недостатнє залучення інформації зарубіжної періодики. Але у загальному роботі дослідників діаспори мають важливе значення.

Третю групу праць становлять дослідження радянських учених. Для сучасних вітчизняних дослідників характерне применшення напрацювань радянської історичної науки, а інколи – їх елементарне ігнорування. Звісно, боротьба за соборність на Гуцульщині не могла бути популярною в УРСР, адже у ній не

брали участі комуністи. Отож спеціальних праць написано не було. Але декілька дослідників, вивчаючи інші теми, частково торкалися історії Гуцульської республіки.

Першим таким дослідженням є брошура М. Качанюка. Регіон Бичків – Рахів – Ясіня автор назвав “центром національної свідомості селян” [13, 29]. Тут, як він вважає, “урядувала Гуцульщина і, маючи своє військо, боролася проти румунської армії” [13, 9]. У загальному події 1918 р. на Гуцульщині у творі названо національним відродженням [18, 10]. Це єдина праця радянського дослідника, в якій немає ідеологічних штампів, спотвореного викладу фактів. Праці інших радянських науковців такими рисами не відзначаються. У роботі російських науковців В. Анучіна і А. Спиридонова владу у Гуцульській державі визначено як “праобраз радянської” для того, щоб було зручніше і логічніше обґрунтовувати справедливість “приєднання Закарпаття до Радянської України” [2, 82].

Багато досліджень радянських істориків мають значну джерельну базу. Це праці В. Усенка, В. Наточаєва і М. Лелекача, Я. Чубукової, П. Сміяна, Б. Співака і М. Трояна. Але добір до неї джерельного матеріалу залежав від його відповідності “суспільно-необхідним” завданням робіт. Вони у змістовному порівнянні з працею М. Качанюка виконують роль конترفору – офіційного заперечування справді об’єктивно викладеної першим дослідником республіки оцінки подій.

В. Усенко саму республіку називав “маріонетковим витвором,” що постав, аби “надати окупації законного вигляду” [23, 144]. Таке формулювання повністю ігнорує матеріал, поданий у багатьох джерелах. Керівники республіки, як вважає автор, зганьбили себе злочинними діями, але якими – не вказує [23, 114]. У статті В. Неточаєва і М. Лелекача також є спроби дискредитувати перших осіб республіки, називаючи їх “найманцями імперіалістів” [19, 277]. Невелике дослідження Я. Чубукової повідомляє важливу інформацію про зв’язок ініціаторів боротьби за соборність на Закарпатті з керівниками визвольного руху в ЗУНР і УНР [26, 2]. У монографії Б. Співака і П. Сміяна допущено кілька прямих фальсифікацій. Зокрема, заперечується

підтримка населенням виправи УГА [22. 38], стверджується, що велася “боротьба проти ЗУНР, проти Гуцульської республіки...” [21, 60].

Аналіз праць радянських науковців дозволяє зробити такі висновки. По-перше, праці даної групи вперше вводять у науковий обіг значне коло джерел, але без належного аналізу, навіть інколи з перекрученнями. По-друге, спеціального дослідження теми не було, її частково розглядали під час розкриття таких тем: 1) вплив Жовтневої революції на визвольний революційний рух Закарпаття; 2) діяльність “Руських Народних” рад у краї; 3) боротьба за возз’єднання з УРСР. По-третє, у більшості робіт висновки сформульовані тенденційно, їх цінність лише історіографічна. У загальному на дослідження впливав ідеологічний фактор (частково переконання, частково вплив влади), матеріали підібрано здебільшого однобічно, однак праці цієї групи сприяли розширенню джерельної бази історії визвольного руху.

Четверту групу історіографії дослідженої теми становлять праці сучасних українських істориків. Серед них багато статей, монографій, публікацій різних матеріалів. Поділимо їх на дві групи: спеціальні праці про діяльність Гуцульської держави і праці, що лише частково висвітлюють боротьбу республіки за соборність, оскільки мають набагато ширшу проблематику. До спеціальних досліджень можна віднести роботи М.Вегеша і О.Довганича. До другої групи належать праці М.Болдижара, В.Шевчука і М.Тараненка, В.Яремчука і колективна праця під редакцією З.Гаранчака.

Найбільше спеціальних досліджень про Гуцульську державу є у доробку проф. М.Вегеша. Частина з них безпосередньо стосується боротьби Гуцульської республіки за соборність [5; 6; 7]. Серед перших праць найбільш повними є стаття і монографія М.Вегеша і Н.Греченюк [5; 6]. Автори у монографії простежують еволюцію загального рівня боротьби за соборність разом з територіальним розширенням від меж Гуцульської республіки до Карпатської України. Комплексного вивчення діяльності керівництва республіки стосується стаття

О.Довганича [10, 57 – 61]. Автор проводить повний розгляд життєвого шляху В.Климуша. Тому лише частина наявних матеріалів стосується діяльності найвизначнішого представника серед братів Климушів – Василя. Він був успішним гуцулом-бізнесменом, вів фінансові і господарські справи республіки. У 1920 р. на балансі його підприємств нараховувалося більше мільйона корун [10, 58].

Серед неспеціальних праць найбільше інформації про соборницькі змагання республіки гуцулів помістив З. Гранчак у колективній праці “Нариси історії Закарпаття” [28]. Історію республіки автор поділяє на два періоди, причому перший був тільки організаційною підготовкою для другого. Найбільш точно й об’єктивно характеризує діяльність Гуцульської держави М.Болдижар. Він, оцінюючи значення руху за возз’єднання з Україною, відзначає справжню роль Гуцульської республіки в організації і реалізації цього процесу [3, 3; 4, 12]. Із державотворчих принципів розглядають історію Гуцульської держави В.Шевчук і М.Тараненко. Нарис про Гуцульську республіку вони не відокремлюють, а вміщують у дванадцятую лекцію – “Проголошення ЗУНР” [29, 269 – 271]. Це ілюструє підхід авторів до теми: вони вважають історію республік нерозривною, єдиною. Детально аналізує співробітництво ЗУНР і Гуцульської республіки В.Яремчук, доводячи, що головну роль у реалізації ідеї “Соборної України” відіграє діяльність УГА. [47, 157].

Сучасні українські науковці переглянули раніше усталені, заідеологізовані погляди на події 1918 – 1919 рр. Залучення нових, раніше недоступних джерел та використання сучасних підходів дозволило їм по-новому оцінити процес боротьби регіональної республіки за соборність.

Аналіз історіографічних джерел дає змогу констатувати, що питання боротьби Гуцульської республіки за соборність викликало велике зацікавлення українських зарубіжних і вітчизняних дослідників. Праці зарубіжних істориків мають напівмемуарний характер, але, вводячи в обіг значне коло джерел, розпочинають справжнє історичне дослідження

проблеми. Роботи радянських науковців відзначаються значним обсягом фактичного матеріалу, який опирається на архівні джерела. Інформація сучасних вітчизняних українських істориків доповнює попередні праці маловідомими матеріалами, по-новому їх оцінюючи та інтерпретуючи.

В основному вивченими можна вважати такі питання, як етапи збройної визвольної боротьби Гуцульської республіки, взаємовідносини керівників Гуцульської і Хустської (раніше Мармаронської) рад господарської і військової допомоги їй від ЗУНР тощо. Водночас докладного аналізу потребує проблема трансформації структур Гуцульської ради у владні органи регіональної республіки. Історикам треба повернутися до вивчення еволюції внутрішнього устрою Гуцульської регіональної держави від початків організації до її ліквідації.

Не можна вважати глибоко вивченим питання органічного зв'язку між соборницькою діяльністю Гуцульської республіки і загальною боротьбою регіональних республік за соборність. Дослідникам необхідно відшукати і ввести до наукового вжитку якомога більше джерельного матеріалу, що міститься у фондах Державного архіву Закарпатської області, а також в архівах зарубіжних країн і у приватних колекціях.

1. Андрусак М. Гомін української державності й соборності на Закарпатті // Літопис Червоної Калини. – 1931. – №7 – 8. – С. 27 – 32.

2. Анучин В.А., Спиридонов А.И. Закарпатская область. – М.: Государственное издание географической литературы, 1974. – 174 с.

3. Болдижар М., Болдижар С. Державність на Закарпатті. Події, факти, оцінки. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. – 212 с.

4. Болдижар. М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород: Карпати, 1993. – 230 с.

5. Вегеш М., Греченюк Н. Громадсько-політичні та культурні взаємовідносини українців східної Галичини і Закарпаття в першій половині ХХ ст.: Огляд джерел і літератури // Карпатика. – 2003. – Випуск 28. – С. 28 – 78.

6. Вегеш М., Греченюк Н. Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918 – 1950 рр. – Ужгород: УжНУ, 2003. – 195 с.

7. Вегеш М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918 – 1919 рр. – Ужгород: Вид-во УжДУ, 1996. – 61с.
8. Гольдмаш П.В., Гольдмаш С.П. Подкарпатская Русь и Украина. – Ужгород: Патент, 2003. – 387 с.
9. Гренжі-Донський В. Твори в XII томах. – Т. VII. Оповідання. Переклади. – Вашингтон: Карпатський Союз, Інк, 1986. – 430 с.
10. Довганич О. Головний Комендант // Карпатський край. – 1995. – № 1 – 4. – С.57 – 61.
11. Домашевський М. Історія Гуцульщини. В 5-ти т. – Чикаго: Видавництво “Васильянська преса”, 1986. – Т. 3. – 441 с.
12. Дорошенко Д. Угорська Україна. – Ужгород: Срібна земля, 1992. – 60 с.
13. Качанюк М. Закарпатська Україна. – К.: Західна Україна, 1930. – 31 с.
14. Кучабський В. Вага і завдання Західноукраїнської держави серед сил Східної Європи на переломі 1918 – 1919 років // Дзвони. – 1932. – Ч.2. – С.111 – 121.
15. Магочій П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1948 – 1948 рр.) – Ужгород: Карпатський край, 1994. – 296 с.
16. Мушинка М. Лицар Волі. Життя і політично-громадська діяльність С.Ключурака. – Ужгород: Карпатський край, 1995. – 282 с.
17. Нариси історії Закарпаття. В. 2 т. / Ред. кол.: І. Гранчак (відп. ред і кер. авт. кол.), Е. Балагурі, І. Грицак, В. Льюк, І. Пол. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. 2. – 663 с.
18. Неточаєв В.І., Лелекач М. З історії боротьби за владу Рад і проти інтервенції США й Антанти на Закарпаття в 1918 – 1919 р. // Наукові записки. Ужгородський державний університет. Серія історична. – 1954. – Т. IX. – С. 261 – 322.
19. Оршан Я. Закарпаття. – Париж: Українська книгарня, 1938. – 32 с.
20. Піпаш В. Гуцульська Республіка – предтеча Карпатської України // Українські Карпати: Матеріали міжнар. конф. “Українські Карпати: етнос, історія, культура” (Ужгород, 1991). – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 413 – 419.
21. Сміян П.К. Жовтнева революція і Закарпаття. – Львів: ЛДУ, 1972. – 166с.
22. Співак Б., Троян М. 40 незабутніх днів. – Ужгород: Карпати, 1967. – 117с.

23. Усенко В. В. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Закарпатті в 1917 – 1919 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 195 с.

24. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави: Нотатки з історії Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1991. – 144 с.

25. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1998. – 400 с.

26. Чубукова Я. Влияние Великого Октября на революционное движение в Закарпатье // Советское Закарпатье. – 1957. – 10 января.

27. Шандор В. Закарпаття. Історико-правничий нарис від IX ст. до 1920 р. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. – 293 с.

28. Шаповал М. Велика революція і наша визвольна програма. – Прага: Вільна спілка, 1928. – 324 с.

29. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.

30. Штефан А. Українське військо в Закарпатті. – Торонто – Нью-Йорк: Вісті Комбатанта, 1969. – 28 с.

31. Яремчук В. Формування поборницьких ідей та спроба їх втілення під час боротьби за національну державу в Західній Україні // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя акту злуки 22 січня 1919 р.): Зб. – К.: ІПІЕТД НАН України, 1999. – С. 144 – 161.

Богдан Дюк. Гуцульская республика 1918 – 1919 гг. в украинской историографии: проблема соборности. Статья посвящена комплексному рассмотрению исследований и публикаций, в которых отражается борьба Гуцульской республики за воссоединение украинских земель. Особое внимание обращается на научные разработки, в которых содержится материал о сотрудничестве ЗУНР и Гуцульской республики в общенациональном объединительном процессе. Показаны особенности исследования темы в разных социокультурных условиях. Подведены итоги научных исследований, определен круг малоизученных вопросов.

Ключевые слова: историографическая база, историографический источник, Гуцульская республика, соборность, борьба.

Bohdan Dyuk. The Huzul Republic in 1918-1919 years in Ukrainian historiography: unity question. The article is dedicated to the complex investigation of researches and publications, which highlight the activity of the Huzul Republic in 1918-1919. Special attention is paid to the works about the participation and cooperation of Huzul Republic and Western Ukrainian Republic in the movement for the unity. It shows the peculiarities of the scientists' works of different periods and different trends of historiography. It resumes the studying of this topic, it draws the sphere of the questions which aren't examined enough.

Key words: historiography base, historiography source, Huzul Republic, unity, struggle.